

Tyúkeszűek-e a madarak?*

Madárbölcselet 22 tételben

Alább három „lecke” következik Philippe Dubois ornitológus, utazó, könyvkiadó és Élise Rousseau író, természetfilozófus közös művéből. A francia szerzők a biodiverzitás féltői és őrzői; nem ez az első közös munkájuk.

Az ornito-etológiai kis trakta a madarak életéből ellesett példákkal tanítja illő tiszteletre és szerénységre az önnön felsőbbrendűségétől eltelt, megátalkodottan antropomorf szemléletű emberiséget, és közérthetően, sok humorral avatja be az olvasót a madarak életébe. („Milyen a szerelmi életük? Húségesek? Poligámok? Nyugodtak? Féktelenek? Egyesek miért megveszekedett vándormadarak, mások miért megrogzött otthonülők? Mi jobb, sokáig nevelni a fió-kákat vagy hagyni, hogy mielőbb kirepüljenek

és maguk boldoguljanak? Miért van, hogy a gerlepár igazságosan felosztja a házi munkát, a pajszos cankó – más néven veszekedős sneff – hímje viszont rémes egy macsó?” – sorakoznak a kérdések a Bevezetőben.) A szerzők új megvilágításba helyezik egyes fajok különös viselkedését, éppolyan élvezetesen, ahogy azt Lorenztól, Durelltől vagy (főleg) Attenborough-tól megszokta az erre fogékony olvasó. Csak akkor vesztk el derűjüket, amikor a Földet fenyegető veszélyekre hívják fel a figyelmet, a visszafordíthatatlan környezetpusztításra, amelynek következtében drámai gyorsasággal halnak ki növény- és állatfajok: becslések szerint a madárfajok negyede eltűnik évszázadunk végére.

27

Bognár Róbert

A hűtlenség édes hasznai

Egy igazi jómadár

A kerti sövény madarak gyülekezőhelye. Télen ott sereglenek, onnan repennek át az etetőhöz, és követelik nagy zsinatolással az eleséget. Lent a földön nesztelen kis madarak surrannak, ugrándoznak a bokrok alatt,

* Éditions de La Martinière, 2018. Előkészületben a Park Könyvkiadónál. Fordította Bognár Róbert

a sövény tövében, észre sem vesszük őket, mivel gazdag mintázatú, de fölül barna, alul kékesszürke tollazatuk tökéletesen beleolvad a környezetbe. Csak azok tudják, hogy szürkebegy is van a közelben, akik megismerik a hangjukat, márpedig ehhez nem elég a jó fül, ornitológus legyen a talpán, aki kihallja a mégoly jellegzetes

„csivi-csivi, csii-csi-csi” kiáltást a madársivajból. A *Prunella modularis* (ez a jómadar szép latin neve) rejtőzködő életmódot folytat, se a tolla, se a hangja nem feltűnő, egy szó, mint száz, jelentéktelenebb, érdektelenebb fajt elképzelni sem lehet.

Hohó! A látszat csal. A darócruhás kerti álszerzetes valójában kicsapongó életet él. Szemben az ősi hiedelemmel, amely szerint a madarak hűséges társai egymásnak, a szürkebegy a poligámia (többnejűség) és a poliandria (többférjűség) gyakorlatát űzi. „Hivatalosan” annak rendje és módja szerint összeáll egy hím és egy nőtény, együtt raknak fészket, és nevelik a fiókákat. Úgy is tekintettük a szürkebegyét, mint amely példás házasesetletet él, mígnem a legfrissebb kutatások rá nem világítottak, hogy nem úgy van az, megtevéstés az egész. Mert „összebútoroznak” ugyan, ez igaz, de megérik a pénzüket, csélcsap jómadar mind a kettő. A hím minden területére „tévedő” és hajlandóságot mutató nőténnyel párzik, a tojó pedig nem áll ellen, ha a sövény túloldaláról udvarlója akad. Sőt, odáig fajulhat a dolog, hogy maga kezdeményez. Bizony, alattomban egy többfelvonásos bulvárbohózat zajlik a kertben.

Nem emberi találmány tehát a félrelépés. Lapozzuk csak fel a biodiverzitás nagykönyvét, és a szexuális szabadság olyan példatárára lelünk, hogy a legfrivolabb libertinus is belepirul. Az emberfaj még csak-csak képes magára öltetni az erény vértzetét, az állatok viselkedésében viszont nincs alakoskodás. A szürkebegy kivétel, de azt is mondhatjuk, hogy olyasféleképpen rejtőzködő lény, mint az ember, hiszen ki ne tudná, hogy a mi világunkban is jócskán vannak olyan nők és férfi-

ak, akik sem vonzó külsejükkel, sem egyéb tulajdonságukkal nem tűnnek ki a tömegből, és színleg hűséges párkapcsolatban élnek, de suttyomban nagyon is csélcsap alakok.

De térjünk vissza a szürkebegy szexuális viselkedésére, mert van még mit mondani róla. Immár tudományos tény, hogy ha bőséges a táplálék, a nőtények kis területre koncentrálnak, hiszen fölösleges fáradozni. A hímek persze élnek a lehetőséggel (a bőség zavara fel sem merül), párzanak, amennyi belefér, növelve a reprodukció esélyét. Ínséges időkben viszont tágitani kell a táplálékadó terület határait, következképp a tojók messzebbre repülnek, s így szükségképpen több hímmel találkoznak. Általában beérik kettővel; közülük az (élet)erősebb az alfa hím. A természetben minden jól van szabályozva, ezért ha bőséges a táplálék, és nincs territoriális feszültség, a szürkebegy „klasszikus” monogám életet él. (Lám, a hűtlenkedés annak a jele, hogy megbillen valami miatt az egyensúly.) A félrelépés nem cél nélkül való. A hím, mielőtt párzana az alkalmi tojóval, megcsípi a kloákáját (a verébalakúak rendjében az szolgál nemi szervként). Furcsa egy előjáték, ráadásul nyilván nem kellemes a tojónak. De nem ám szadizmusból fakad, hanem hogy a fájdalom okozta görcs kilövellje a korábbi partner spermáját. A konkurencia ekként lenullázva, jöhet az akció: a saját maggal való megtermékenyítés. Az utódnemzésnek ezt a sajátos, „barbár” módját jellemzően az alfa hím alkalmazza; az ivadékaik öröklik a jó géneket, ő maga pedig jobban gondját viseli a fiókáinak, amelyeknek így nagyobbak a túlélési esélyei. A szelekció jól végzi a dolgát.

Vége a történetnek?

Nem, nincs vége. A nőstényé az utolsó szó. Merthogy a farba csipés okozta görcs ellenére a tojó képes magában tartani a korábbi párzások során megtapadt hímivarsejtek egy részét, ily módon megtéveszti (megcsalja?) a magát egyeduralkodónak képzelő egyedtet, és különböző genetikai örökítő anyaggal megáldott utódokat fog kikölneni. Ez ám az igazi szelekció! A szürkebegy genetikai diverzitása nagy természeti érték, nem véletlen, hogy a faj Skandináviát is beleértve egész Európában, sőt Észak-Afrikában és a Közel-Keleten is honos.

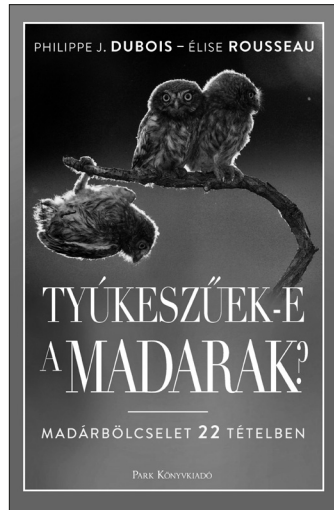
Na és mi a helyzet az emberi promiszkuitással? Az urak és a hölgyek közt is vannak szexuális kalandozók. A hasonlóság ennél nem megy tovább. Habár...! Egyes hipotézisek szerint a pénisz formájának, közelebb-ről a makk alakjának megvan az a funkciója, hogy a vaginában való mozgás során eltávolítja az esetleges rivális spermáját. Hogy e feltételezés kiállja-e egy alapos tudományos vizsgálat próbáját, az kétséges vagy legalábbis bizonytalan, az viszont történelmi tény, hogy a férfinép nagy erővel igyekezett lelki nyomással elérni azt, amit a macsó szürkebegy a tojó kloakáját megcsípve csinál, vagyis hogy más hím ne termékenyítse meg az ő nőstényét. Ezt szolgálta az erkölcsöszi gépezet a maga hímsovinizmusával, és e végre születtek a dajkamesék serdületlen leánykák számára, amelyekben eljön a szóke királyfi, az egyetlen, a nagy

ő. És ha ez nem volna elég, ott a fizikai kényszerítés arzenálja az érelyövtől a nő körülmetéléseig.

Összegezve: oszlassuk el az eszményi monogámiát megideologizáló legendát, amely szerint a madarak nagy része élethosszig hű a társához! Igen, a ludakra, a hattyúkra, egyes ragadozó madarakra ez érvényes, de az összkép sokkal árnyaltabb, a

monogámiától a poligámiáig minden változat lehetséges. Függsz a körülményektől és a környezettől, a partnerkínálattól és táplálékbőségtől és sok minden egyébtől. Egy szóval a madarak *alkalmazkodnak*. Persze nem tudhatjuk, hogy dühösködnek-e, bánkódnak-e, ha hűtlenkedésen érik a társukat. Csőrüket nem kímélve jól megcsupálják?

Az emberi társadalomban (azokat is beleértve, akik szabadosabb nemi életet élnek) az abszolút szerelem ideája egy kicsit megbonyolítja a dolgokat. A tetejében a szabadság nem okvetlenül azt jelenti, hogy váltogatjuk a partnereket, azt is érezhetjük szabadságnak, ha hűek vagyunk. A szerelemben a szárnyaló eszmények és a korlátok közé szorított valóság közt hanyódnunk, és bármelyik utat követjük is, mindig lemondunk valamiről. Egyesek a hűséges hattyúk módjára élnek szerelmi életet, mások úgy, ahogy a csapodár szürkebegy, és a kettő közt számtalan a változat. A tévedések elkerülése végett szögezzük le: mindenkit ugyanegy vágy vezérel – megtalálni a másikban saját magát.

Élni a szabadsággal

Nyitva a kalitkaajtó

Kinyissuk-e a kalitka ajtaját? Mi jobb: szabadon élni, de veszélyek közepette vagy korlátok közt, de biztonságban? A szabadságnak ára van, a kalitka, ha aranyból van is, rabság.

Sok forrásból ismeretes a történet, modern változata is van. Nyitva a kalitka ajtaja, a kanári boldogan ki-röpül, de megrettenve a veszélyektől egykettőre visszatér a szűk, de jól ismert környezetbe. Aki már mentett ki tyúkot tojóházból, az ismeri a jelenséget. Szerencsétlen jószág, amelynek eladdig annyi helye is alig volt a ketrecében, hogy megforduljon, nem mer élni a szabadsággal. Nem merészkedik egy-két négyzetméteren túlra, a fal mentén óvakodik pár lépésnyire, még a nyaláb szénát is határnak tekinti. Hetekbe telik, mire apránként birtokba veszi a rendelkezésére álló teret. Megtanul tyúk módjára mozogni, és megtanulja, mi a mozgásszabadság.

Mindenképpen túlzás volna azt állítani, hogy egyes madárfajok szeretnek kalitkában élni. Csak hát annyira a kalitkalétre vannak kondicionálva, hogy a hirtelen jövő nagy szabadság rémülettel tölti el őket. Bizonytalanok, félnek az ismeretlen-től. Mi, emberek talán nem így vagyunk vele? Vegyünk egy gyereket (vagy akár egy felnőttet is), akinek lakótelep az otthona, csak azt ismeri, és hagyjuk magára egy erdő közepén! Valószínűleg rohanvást jön utánunk, és könyörög, hogy vigyük haza. Szimbolikusan is igaz: sokan élnek meg rosszul, ha hirtelen

a nyakukba szakad a szabadság, például nem kell többet dolgozniuk, nyugdíjasok lettek. Mit csináljanak a rengeteg szabad idővel és azzal, hogy, hirtelen nincs semmi korlát, nincs, akihez igazodniuk kell? Paradox módon a „korlátlan szabadság” szorongató lehet mind társadalmi, mind egyéni szinten. Vágyunk rá, de félünk is tőle.

Nincs mindenki-ben olyan szabadságvágy, amelyet a földtől elszakadni képes, magasba szárnyaló, távoli tájakat felfedező vonuló madarak testesítenek meg. De azt se feledjük, hogy az ember, míg repülőgépet nem épített, csak messziről bámulhatta az ég madarait, és igencsak megalázó lehetett, hogy – bár ő a teremtés-koronája – hiába szomjúhozza az azúrt, a szó szoros értelmében alul marad. A nagy sóvárgás és irigykedés (meg persze a szellem szabad szárnyalása) végül oda vezetett, hogy az ember is meghódította az eget, de hosszú és keserves volt az út.

Nemcsak a magunk szabadságát fogadjuk el nehezen, hanem a másik emberét is. A mai gyerekeket jobban óvják, mint a madarak a fiókáikat. A madárszülők hagyják, sőt biztatják a kicsinyeiket: próbálgassák a szárnyukat, és aztán repüljenek csak ki, mikor eljön az ideje. A 21. században alig látni olyat, hogy gyerekek játszanának vagy futkároznának az utcán. Állandó felügyelet alatt tartják őket, hogy jaj!, nehogy valami bajuk essen. Ugyanez van a párok közt: korlátozzuk egymás szabadságát, félelemből,

hogy – bármi legyen is az – veszélyezteti a kapcsolatot. A család még rosszabb. Norma- és ítéletközösség; légy azonos a csoporttal! Ha valamelyik családtag egy kicsivel is messzebbre távolodik a megkívántnál, azt rendre utasítják vagy kitaszítják.

Pedig minél inkább korlátozzuk a másikat, annál nagyobb a kockázata, hogy menekülni fog. A rövid pórázon tartott kamasz fellázad a szülei ellen, a férje féltékenységét megelégtelő asszony szakít és lelép.

Figyeljük meg: ha teljes szabadságot adunk a háziúknak vagy a galambnak, a madaraink nem tá-

volodnak el túlságosan messzire a baromfióltól vagy a dúctól. Ha rossz idő jön, vagy veszélyt érzékelnek, gyorsan visszamenekülnek. Van menedékük, vizük, eledelük, mégis megvan a mozgásszabadságuk, úgy tölthetik a napot, ahogy jólesik nekik.

A szabadjára engedett emberek se futnak el (többnyire). Az otthon melege hazacsábít. Nem kell viszatartani, a széltől is óvni, folyton pátyolgatni szerettünket; legyen puha a (szerelmi) fészek, annyi elég. Megteremteni az otthonosság és a szabadság egyensúlyát – ez a családi harmónia titka.

Ranglétra

A holló és a keselyű

31

Megdöglött egy tehén fönt, a havasi legelőn a Pireneusokban. Kéthárom nagy holló sokáig körözött fölötte, végül rászánták magukat, leszálltak. Csőrükkel nekiestek a dögnök. Hanem egyszer csak megjelent egyfakó keselyű. Néhány méternyire landolt, aztán szárnyát kiterjesztve, hogy még nagyobbnak látsszék, táncos léptekkel odasietett, és elkergette a hollókat. Nem telt bele sok idő, gyülekezni kezdtek a keselyűk. Szárnyukkal csapkodva, csőrükkel vagdalkozva, rekedt torokhangokat hallatva egykettőre kialakították a hierarchiát, amelyben minden egyednek meglett a pontos helye. Az a keselyű, amelyik a hollókat szétrebbentve elsőnek látott neki a lakomának, most a külső körre került, várakoznia kell, hogy visszatelepedhessen a te-

rített asztalhoz, és az ínycsiklandó zsigerekből már aligha marad neki. Hozzá hasonlóan a hollók sincsenek egy súlycsoportban a válogatott csapattal, s igencsak pórul járnának, ha megpróbálnának előrefurakodni. (Hanem jelenne csak meg fogát vicsorgatva egy róka, máris szétrebbenne a díszes társaság, és a jövevény egyedül lakmározhatna nagy dölyfösen.) Amikor a domináns egyedekbe már nem fér több éték, sorra kerülnek a kevésbé dominánsok, legvégül pedig a büféhez járulhat a maradék. A pehelysúlyú keselyűkhöz már odaóvakodnak a hollók is, és miközben a nagyúri társaság keservesen emészti, amit nagy hirtelen bezabált, a ranglistán alul állók békésen falatozzák a finom puha marhahúst, amit előljáróik önkéntelenül előmarcangoltak

számukra. Érdemes volt türelmesen várni, nem igaz?

A hegyvidékről ereszkedjünk alá a mocsárba, lápvilágba, és vegyük szemügyre a pajzsos cankók, azaz a veszekedős sneffek társadalmát! A kis gázlomadarat sokáig a Philomachus nembe sorolták, görög nevével is arra utalva, hogy szeret verekedni; DNS-vizsgálatok alapján nemrég áttették a Calidris nembe, de a latin fajmegnevezés, puganax, is azt jelenti: harcos. Szó, ami szó, csakugyan harcias, verekedős egy népség, de ez csak a hímekre vonatkozik. Tavaszeltől díszes nász-tollazatot növesztenek, amelynek legjellegzetesebb része a hatalmas gallér (a „pajzs”). Sokféle színű lehet: a lángvörös, fekete, fehér, szürke minden variációja és kombinációja elképzelhető. Dűrgőhelynek füves tisztást választ, az úgynevezett leket, ahol nem a tojó meghódításával foglalatoskodik, hanem lovagi tornán igyekszik kiütni a vetélytársakat. A nőtények eközben – a nagy csőrviadallal vajmi kevéssé törődve –, a porond körül bóklásznak, és puhatestűeket uzsonnáznak. És ott legyeskednek mellettük a béta hímek, amelyek, ellentétben az alfa hímekkel, szerény (általában fehér) pajzzsal ékeskednek, azzal se nagyon, mert tollazatuk alig üt el a tojókétól. Ők sem az ünnepi pompában vitézkedő cankóaliákat szemlélik, azok csak hadd csépeljék egymást! Nem virtuskodnak, nem próbálnak feljebb kapaszkodni a ranglétrán, ők csak illő tisztelettel kíséretik a választott hölgyet, és ha az fogadókézséget mutat, élnek a lehetőséggel, és magukévá teszik...

Az emberek közt is vannak okostojások meg izompacsirták – poli-

tikusok, entellektüelek, szakértők, sportvezetők –, akik szellemi vagy fizikai erejükkel kérkedve imponálnak valamely közösségnek. De csak addig, amíg kritikátlanul elfogadjuk őket. Mert ha hátra lépünk, és kellő távolságból szemléljük azokat, akik minden egyéb földi örömet elmellőzve iparkodnak kápráztatni a jónépet, rádöbbenünk, hogy a kevésbé versengő élet nem kevésbé érdekes, sőt! Gondoljunk csak a tyúkra, amelyik – egyedülként a baromfiudvaron – azzal van elfoglalva, hogy főnöki ambícióktól eltelve ide fut, oda fut, ide vág, oda vág, nagy garral rendszabályozza többiekét, a helyett, hogy – a példájukat követve – boldogan kapirgálna. Bizony gyakran így járnak a domináns tyúkok: a hatalmat gyakorolják, a köznép pedig rájuk se hederít, megy a maga útján, és tömi a begyét.

A hatalmi pozíció nem mindig jár valódi hatalommal. Van, hogy valaki nem lép rivaldafénybe, nem hivalkodik az erejével, de ért ahhoz, amit csinál, és a háttérből ő mozgatja a szálakat. A hierarchia társasjáték: nehéz feljutni a ranglétrán, és könnyű lepottyanni a csúcsról. Az állatvilágban (madarak közt, emlősök közt egyaránt) tömérdek példa van rá, hogy a domináns hím az erejét nem kímélve magas polcra jut, de annyira megviseli a küzdelem, hogy egy vetélytárs hamarosan elhódítja tőle a pozíciót.

Az oly annyira áhított elismertséghez s azon keresztül a hatalomhoz vezető út nemritkán tévút, zsákutca, és sokszor nem éri meg magasra kapaszkodni. Mert minél magasabbra jut valaki, annál kevésbé látja a részleteket, annál kevésbé tudja élvezni az élet apró örömeit. Nem biztos, hogy olyan nagyon

boldogok ám a politikai vezetők, az ilyen-olyan celebek, a tőzsdecápák! Dicsőségük/karrierjük csúcsára érnek, de nem lehetnek nyugodtak, mert hátha megjelenik a színen egy még nagyobb róka, vagy ott ólálkodik a közelben egy béta hím, amely megkeseríti az életüket. Meg aztán a pajzsos cankók közt még mindig az az általános, hogy az alfa hím hódítja meg a tojót, de vajon az emberi társadalomban nem változott-e meg a helyzet? Függetlenné váltak a nők, egyre szabadabban dönthetnek az életük felől. Biztos, hogy alfa hímet választanak, olyan társat, akiről tudják, hogy könnyen

enged a csábításnak és lelép? Tudományos kutatások bizonyítják, hogy a béta hím megbízhatóbb, figyelme-sebb társ. Hogy miért? Talán mert tisztában van vele, hogy nincs sok választása. Sok madár is tudja ezt. A kis gázlomadaraknál maradvá, ott a havasi partfutó. A tojók rendszerint a kisebb testű hímeket választják, mert a nagyoknál függő-bek, jobban védik majd a területet és a fiókákat, sőt a gyorsaságukban bízva a ragadozókkal is bátrabban szembeszállnak.

Nos hát alfa vagy béta? Mire törekedni, melyiket választani? Nincs üdvözítő stratégia.

páratlan oldal

33

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA